

УДК 336.748

Квасницька Р. С.

доктор економічних наук, професор
Хмельницький національний університет
м. Хмельницький, Україна

КОМПЛЕКСНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ВАЛЮТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ: ВІД АДМІНІСТРАТИВНИХ ОБМЕЖЕНЬ ДО МОНЕТАРНИХ ВАЖЕЛІВ НБУ

Валютне регулювання було і є важливим механізмом захисту економіки від зовнішніх шоків та забезпечення макроекономічної стабільності країни. Воно відіграє важливу роль у підтримці грошової стабільності країни, стримуванні інфляції та забезпеченні умов для зовнішньоекономічної діяльності. Основою валютної політики для стабілізації економіки та досягнення сталого економічного зростання в будь-якій країні є валютне регулювання, яке загалом розглядається як низка цілеспрямованих заходів, що вживаються уповноваженими державними органами та установами для забезпечення досягнення цілей валютної політики шляхом встановлення правил формування, розміщення та використання валютних цінностей з метою підтримки стабільності курсу національної валюти [1].

В умовах ринкової економіки регулювання валютних відносин здійснюється за допомогою ринкових і державних механізмів, які доповнюють один одного. Так, ринкові механізми валютного регулювання, що засновані на конкуренції, стимулюють розвиток валютних відносин. Механізми державного регулювання спрямовані на подолання негативних наслідків ринкового регулювання валютних відносин. Межа між цими двома регуляторами визначається вигодами та втратами в конкретній ситуації, тому їх співвідношення часто змінюється. В умовах кризових потрясінь, війн тощо, державне валютне регулювання стає переважним, часто набуваючи жорстких форм, що і спостерігається сьогодні в Україні.

З покращенням валютно-економічного становища відбувається лібералізація валютних операцій, заохочується ринкова конкуренція в цій сфері. Проте, держава завжди зберігає певний валютний контроль з метою регламентації та нагляду за валютними відносинами.

Так, на практиці валютне регулювання охоплює комплекс заходів, які доцільно поділити на дві основні групи, що відрізняються за характером впливу:

1) адміністративне регулювання валютного обігу. Воно здійснюється шляхом застосування системи законів і нормативних документів, а також шляхом безпосередніх дій виконавчого органу. Сюди входить, наприклад, встановлення жорстких обмежень на валютні операції, накладення зобов'язань продавати частину валютних доходів або пряма заборона певних видів валютних операцій. Суть цього підходу полягає у прямому впливі на учасників ринку за допомогою законодавства та адміністративних інструментів;

2) економічне валютне регулювання. Цей підхід передбачає використання економічних інструментів, зокрема монетарних та кредитних методів, для впливу на поведінку комерційних банків та інших учасників ринку. Замість прямих заборон або дозволів центральні банки та уряди використовують інструменти, які заохочують або обмежують валютні операції шляхом зміни їх економічної доцільності. Прикладами таких методів є зміни базових процентних ставок, що впливають на вартість запозичень та кредитування в іноземній валюті; операції на відкритому ринку, що впливають на ліквідність банківської системи; резервні вимоги, що регулюють обсяг вільних коштів банків; та інтервенції на валютному ринку з метою впливу на валютні курси. Такі регуляторні заходи діють через ринкові механізми, заохочуючи або стримуючи певні дії учасників ринку відповідно до цілей валютної політики. Так, до прикладу, за період з 01.01.2020 по 01.01.2025 рр. інтервенції НБУ з продажу валюти показали надзвичайно значне зростання – на 18681,50%, що й відображає активну роль регулятора у підтримці ринку [2]. Такий

величезний обсяг чистого продажу валюти НБУ у 2022-2023 роках свідчить про надзвичайно активну та пряму роль регулятора у підтримці стабільності, що є проявом державного регулювання в умовах кризових потрясінь.

Отже, поєднання цих двох підходів дозволяє НБУ ефективно регулювати різні види валютних операцій банківських і небанківських установ. Кінцевою метою цих заходів є забезпечення умов, сприятливих для зовнішньоекономічної діяльності країни, та підтримання стабільності національного валютного ринку.

Розглядаючи суть регулятивного впливу центрального банку на валютний ринок та банківські операції, важливо враховувати загальні інструменти валютної політики. Ці інструменти широко використовуються для реалізації завдань валютної політики, які впливають на грошову масу, ринкові процентні ставки та валютні курси. До цих інструментів належать:

1) дисконтна політика, яка передбачає встановлення процентної ставки, за якою центральний банк надає кредити комерційним банкам. Змінюючи цю процентну ставку, центральний банк може впливати на вартість грошей і, таким чином, на кредитну діяльність банків. В Україні дисконтна політика реалізується через встановлення НБУ базової процентної ставки. Зниження базової процентної ставки НБУ свідчить про реалізацію експансивної монетарної політики. Як правило, таке рішення має на меті зниження вартості грошей, що може призвести до зниження курсу національної валюти. Крім того, зниження внутрішніх процентних ставок може спонукати комерційні банки розміщувати кошти на зовнішніх ринках у пошуках більш високих ставок дохідності. І навпаки, підвищення базової процентної ставки відображає протилежну орієнтацію монетарної політики, а саме політику «високої вартості грошей». Цей захід спрямований на стримування інфляції та стабілізацію обмінного курсу, але може призвести до уповільнення економічного зростання та зниження кредитної активності;

2) політика резервних вимог, яка полягає у встановленні частки депозитів, яку комерційні банки зобов'язані тримати на рахунках у центральному банку. Зміни в нормі резервних вимог безпосередньо впливають на обсяг вільних коштів у банках, які вони можуть використовувати для кредитування. Суть цього інструменту валютного регулювання полягає у встановленні мінімальних резервних вимог до комерційних банків, які розраховуються як певний відсоток від їхніх загальних зобов'язань (наприклад, депозитів). Центральний банк може підвищувати або знижувати ці вимоги залежно від напрямку регулювання, який він обирає на певний період. Підвищення норми резервних вимог призводить до зменшення обсягу вільних коштів, які комерційні банки можуть використовувати для надання кредитів. Це, своєю чергою, зменшує грошовий мультиплікатор, уповільнює його зростання і може сприяти зниженню інфляційного тиску. Такий підхід свідчить про обмежувальну монетарну політику. З іншого боку, зниження норми резервних вимог звільняє додаткові кошти в комерційних банках, збільшуючи їхню здатність надавати кредити. Це сприяє зростанню грошової маси, стимулює економічну активність і може підтримувати економічне зростання;

3) політика відкритого ринку є одним з найпотужніших і найгнучкіших інструментів монетарної політики, доступних центральному банку. Суть цієї політики полягає в операціях центрального банку з купівлі та продажу державних цінних паперів (наприклад, внутрішніх позикових облігацій, державних облігацій) на відкритому ринку. Ці операції не тільки дозволяють центральному банку впливати на ліквідність банківської системи, але й ефективно регулювати кількість грошей в обігу. Коли центральний банк купує державні цінні папери у комерційних банків або інших фінансових установ, він фактично вливає кошти в банківську систему. Це призводить до збільшення резервів комерційних банків, що, в свою чергу, розширює їхні можливості з надання кредитів. Зростання банківської кредитної діяльності сприяє збільшенню грошової маси в економіці, що може підтримати економічне зростання та споживчий попит. Такі дії центрального банку свідчать про експансійну (стимулюючу) монетарну політику. І навпаки, коли центральний банк продає

державні цінні папери комерційним банкам, він вилучає кошти з банківської системи. Це призводить до зменшення резервів комерційних банків, обмежуючи тим самим їхню здатність надавати кредити. В результаті кількість грошей в обігу зменшується, що може сприяти стримуванню інфляції. Такий підхід є проявом рестриктивної монетарної політики.

Комерційні банки в Україні, в умовах воєнного стану, працюють відповідно до обмежень і правил, встановлених НБУ, забезпечуючи виконання дозволених валютних операцій і здійснюючи валютний нагляд за спрощеною процедурою. Клієнтам банків надається актуальна інформація щодо особливостей здійснення валютних операцій у цей період. На початку повномасштабної війни НБУ встановив фіксований курс гривні та ввів низку адміністративних обмежень. Це рішення допомогло запобігти паніці та забезпечити стабільність фінансової системи, а також допомогло бізнесу та населенню адаптуватися до умов повномасштабної війни.

Однак, режим фіксованого курсу з жорсткими валютними обмеженнями має як переваги, так і недоліки, і з часом недоліки почали переважати. Важливим інструментом активізації та розширення спектру валютних операцій українських банківських та небанківських установ є врахування та мінімізація ризиків їх здійснення.

Так, валютний ризик, який представляє собою можливість зміни курсів валют або термінів таких змін порівняно з показниками, запланованими та прийнятими учасниками валютного ринку, що призводить до несподіваних грошових втрат або доходів (змін реальних грошових потоків) у розмірах або термінах, що відрізняються від очікуваних [3] і є потужним фактором, що впливає на економічну стабільність країни та функціонування її фінансової системи. Неконтрольований валютний ризик може мати серйозний негативний вплив на всі сектори економіки. Валютний ризик є невід'ємною частиною діяльності банків або небанківських установ, які працюють з іноземними валютами.

Тому для досягнення максимальної ефективності в управлінні валютним ризиком необхідно інтегрувати зовнішні та внутрішні методи в єдину стратегію, яка враховує специфіку валютних позицій банківських та небанківських установ, а також динаміку валютного ринку.

Проведений аналіз окреслює валютне регулювання як фундаментальний механізм, критично важливий для захисту національної економіки від зовнішніх шоків, забезпечення макроекономічної стабільності, підтримки грошової стабільності та стримування інфляції. Воно являє собою систему цілеспрямованих заходів, що вживаються уповноваженими державними органами для досягнення цілей валютної політики та стабілізації курсу національної валюти. При цьому, ефективне регулювання валютного ринку вимагає комплексного та збалансованого застосування цих інструментів, оскільки кожен з них має свої унікальні переваги та недоліки, а вибір конкретних заходів залежить від поточних макроекономічних умов, цілей валютної політики та рівня ризиків. Досвід України підкреслює особливу важливість адаптивності регулятора та його здатності швидко змінювати валютну політику в разі надзвичайних обставин, а також необхідність поступової лібералізації після стабілізації для сприяння сталому економічному зростанню та інтеграції в глобальну економіку.

Література:

1. Деркач, Ю. Б. Використання інструментів валютного регулювання в умовах воєнного стану. *Трансформаційна економіка*. 2023. №3. С.21-25.
2. Квасницька Р. С., Іщук О. Г. Інструментарій регулятивного впливу центрального банку на валютний ринок країни. *ГРАНІ*. 2025. Т. 28. № 3. С. 103-113
3. Про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах : положення затверджено постановою НБУ від 11.06.2018 № 64 станом на 01.01.2025 р. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0064500-18#Text> (дата звернення: 15.11.2025).